

תתפללי ותאמיני – השיעור של רחל אמנו

או מתפלל כפי כוחו

עליזה לביא

במסעותיי לבתי הכנסת ראיתי במקומות רבים את קופת הצדקה של קבר רחל אמנו. השבת ניפרד מרחל "וַתִּמָּת, רַחֵל; וַתִּקָּבֵר בְּדֶרֶךְ אֶפְרַתָּה, הוּא בַּיַּת לְחָם" (בראשית, לה, יט) אך למעשה דמותה איתנו לאורך הדורות. התנחלותה בלבבות ובתודעת העם היא עמוקה והועברה בכלים הרשמיים של הפרשנים והמדרשים, וגם בטקסים ובתפילות אישיות של נשים לאורך הדורות. מה יש בדמותה של רחל, שהביא לכך שהיא הונצחה בלבבות לעד, אפילו בקרב אלו מבני הדור של תחילת האלף השלישי לספירה, שהיכרותם עם סיפור חייה מועטה?

השימוש הטכסי-תפילתי הראשון בשמה של רחל הוא בברכת הזקנים והעם לבועז בנושאו לאישה את רות: "יתן ה' את האישה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל". (רות ד', יא). הולכי דרכים, היסטוריונים ורבנים כותבים על התפילה התמידית בקברה של רחל. כך למשל כותב רבי עובדיה מברטנורא באיגרת לאביו בשנת 1488 (חודשים אחדים לאחר עלייתו ארצה): "נסענו מחברון ביום השלישי בבוקר, בייג בניסן... ובאנו עד מצבת רחל... והיא על אם הדרך. וירדנו מעל החמור ונשתטחנו על קברה, וכל אחד ממנו **התפלל שם כפי כוחו**".

מתפלל לפי כוחו. כדי לדון בסוגיה זו, עלינו לחזור לאחד הרגעים התמוהים ביותר בקשר שבין יעקב אבינו לבין רחל אשתו האהובה. רחל הייתה עקרה שנים רבות. עקרותה הביאה למתח ולכעס בינה לבין יעקב. בשונה ממסורת השיתוף הזוגי במשפחתו - שהרי אברהם ושרה היו מוכנים לוותר על פרי בטן ולהיבנות מהגר, יצחק ורבקה התפללו יחד לבן - יעקב לא מגלה רגישות למצוקת רחל. זעקת רחל: "הֲבֵה-לִי בָּנִים וְאִם-אֵין מִתָּה אֲנֹכִי", ותגובתו המעיקה של יעקב - "וַיֵּחֶר-אֵף יַעֲקֹב בְּרַחֵל וַיֹּאמֶר הַתַּחַת אֱלֹהִים אֲנֹכִי אֲשֶׁר-מָנַע מִמֶּךָ פְּרִי-בֶטֶן" (בראשית ל, א-ב) - מעוררות תהייה.

זהו דו-שיח קשה שעורר ביקורות בקרב חז"ל ואחרים. מדוע דווקא בשעתה הקשה של האישה האהובה, השעה שבה נדרשה לה יותר מכל אוזן קשבת ויד מלטפת, יעקב זועם? יש מפרשים שרחל לא ביקשה להתפלל לרחמים ולתחנונים, אלא לדרוש ולהכריח את הקב"ה להיענות לבעלה הצדיק. תפילתו של צדיק, של מתווך לפי תפישתה של רחל, הרי היא המשנה את המציאות, כאילו הייתה קסם או מעשה כשפים. רחל מציבה אולטימטום. ילד או מוות. אך זו לא דרכה של תפילה. עיקרה של התפילה הוא האדם המתפלל עצמו. במצוקתו, במילותיו, בדיאלוג בינו לבין

בורא עולם. ללא מתווכים. לבקש במלוא כוחו - אך מתוך נכונות לקבל את גזירתו של בורא עולם. וזהו מקור כעסו של יעקב: "אשר מנע ממך פרי בטן". התיקון, התפילה הנדרשת היא שלך, היא אצלך והיא בכוחך. גלי את יכולתך להתפלל והשתמשי בה עבורך ועבור צאצאיך שעוד יהיו. תתפללי ותאמיני.

אחרים מפרשים דיאלוג זה כשיח בין שתי תפישות ביחס לתפקיד האישה. יעקב הוא נציג האסכולה הטוענת, כי לאישה שתי תכליות, כדברי ר' יצחק עראמה בפירושו "עקידת יצחק": "אישה - להשכלה ולחכמה; וחיה - לאמהות. ואין ביטול ישות אחת מקהה את האחרת." מסבירה פרופ' נחמה ליבוביץ. "כעסו של יעקב מתפרש כאן על ששכחה רחל את ייעודה האמיתי העיקרי, אשר לפי דברי בעל העקדה אינו שונה מייעודו [של הגבר]... והיא בגעגועיה לילד ראתה כל ייעודה... להיות אם... הרי זו בגידה בתפקיד, בריחה מן הייעוד, השתמטות מן החובות המוטלות עליה [כולל יכולת התפילה], לא בהיותה אישה אלא בהיותה אדם. העמדת כל חייה כל תוכנם וכל תכליתם על הדבר האחד [האמהות] אשר לא ניתן לה, הוא שהעלה את חמתו."

רחל למדה את השיעור והפנימה את הדיאלוג עם יעקב. "וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים, אֶת-רַחֵל; וַיִּשְׁמַע אֱלֹהֶיהָ אֱלֹהִים, וַיִּפְתַּח אֶת-רַחֲמָהּ" (בראשית, ל, כב) – אליה, לתפילתה שלה (ולא כפי שהיה אצל רבקה, אשר נפקדה בזכות תפילתו של יצחק). כך הפכה רחל למודל חיקוי למתפללים ולמתפללות לאורך הדורות, החל מדבריו של ירמיהו בדבר "רחל מבכה על בניה". לא אברהם ושרה, לא יצחק ורבקה, לא יעקב ולאה; רחל היא זו המתאבלת על החורבן, ולכן היא גם זו הזוכה לנחמה: "מנעי קולך מבכי... ושבו מארץ אויב".

מדרש רבה למגילת איכה, גם היא פרי עטו של ירמיהו, מסביר מדוע תיענה דווקא תפילתה של רחל (פתיחות כ"ד): היא מזכירה לקב"ה שלא קינאה בלאה, ותמהה כיצד זה הוא – אל חי וקיים – מקנא כביכול בעבודה הזרה שעובדים בניו. "מיד נתגלגלו רחמיו של הקב"ה ואמר: בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן".

ברוחה של רחל כותבת שרה רבקה רחל לאה הורוויץ פיוט ותחינה לראש חודש. אישה זו בעלת ארבעת שמות האימהות, ילידת 1715, לא הסתפקה בברכת החודש השגרתי, ואולי אף לא חשה בנוח איתה. היא מבטאת בתחינת אמהות לראש חודש את התהליך שעברה רחל בעולמה של תפילה:

... ובזכות אִמְנוּ הַנֶּאֱמָנָה רַחֵל, שְׁאֵתָה הַשֵּׁם הַבְּטַחְתָּהּ שֶׁבְּזִכּוֹת
תְּפִלוֹתֶיהָ יִגָּאֻלוּ בְּנֵיהָ מִכָּל צָרוֹתֵיהֶם. כִּי כְּשִׁיזְצָאוּ יִשְׂרָאֵל לְגִלוֹת,
עָבְרוּ דֶרֶךְ קְבוּרַת רַחֵל אִמְנוּ, וּבִקְשׁוּ מִשׁוֹבֵייהֶם שְׁיִנְיִחוּם לְהִשְׁתַּטַּח
עַל קְבֻרָהּ. וּבָאוּ הַגּוֹלִים אֶל קְבֻרָהּ וְצָעְקוּ לְפָנֶיהָ וּבָכוּ: אִמְנוּ, אִמְנוּ,
כִּי צַד תּוֹכְלִי לְרֵאוֹת בְּצָרוֹתֵינוּ וּבִיצִיאָתֵנוּ מֵאֲרָצְנוּ לְגִלוֹת! אֲזִי עָלְתָה
רַחֵל אֶל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ וְזָעְקָה בְּזָעְקָה מְרָה:
רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם, רַחֲמֶיךָ הֲרִי גְדוֹלִים הֵם מִרַחֲמֵי בֶּשֶׁר וְדָם; לְמִרוֹת
זֹאת נִכְמְרוּ רַחֲמֵי עַל אַחוֹתַי לְאֵה כְּאִשֶׁר הִחְלִיפְנִי אָבִי וְנָתַן אֶת
אַחוֹתִי לְבַעֲלִי יַעֲקֹב בְּמִקוֹמִי. הַדְּבַר הַצָּר לִי מְאֹד, אֲדָ כְּבִשְׁתִּי צָעְרִי
וְרַחֲמֵתִי עַל אַחוֹתַי לְמַעַן לֹא תִבוֹשׁ – מִכָּל שֶׁכֵּן אֵתָה, רַחוּם וְחַנוּן,
צְרִיךְ אֵתָה לְרַחֵם וּלְחַוֵּן אֶת בְּנֵי עַמְּךָ. וְאֵתָה, הַשֵּׁם הַטּוֹב, עֲנִיתָה:
"הֲצִדֵק בְּדַבְרֶיךָ! שׁוּבִי לְמִנוּחֶתְךָ, וְשָׁבוּ בָנִים לְגְבוּלָם." קִיָּם נָא
בְּמַהֲרָה בְּיָמֵנוּ הַבְּטַחָה זֹאת שֶׁהַבְּטַחְתָּהּ ...

עד כדי כך תפילתה של רחל אישית ואינטימית. ובכך היא מודל לחיקוי
לתפילה האמיתית, הנובעת מעמקי הלב, של בנות ישראל ובניו לדורי-דורות.

ספרה של ד"ר לביא מנהג נשים - יצא בקרוב בהוצאת ידיעות ספרים.